

«ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ՎԱՆ ՎԱՍԳՈՒՐԱԿԱՆ»-Ի

Երկու ստուար հատորներու մէջ ընդարձակօրէն խտացեալ է Վասպուրականի հայութեան հեռաւոր և մօտաւոր անցեալի պատմութիւնը 1820էն մինչեւ 1925:

Հեղինակը, բազմալատուտակ ուսուցիչ
Համբարձում Երամեան, տղայ հասակէն
հիւանդութեամբ կուրացած, զբաւան
սպտմական զարմանալի պաշար մը ցոյց
կու տայ իր «Յուշարձան»ին մէջ։ Տիար
կարապետ Նաւասարդ կ'արձանագրէ կոյր
զբազէտին այդ «Յուշարձան»ը։

Երամեան կը գրէ. «Համոզուած եմ թէ Նախարարնամութիւնը յատուկ դիտումով մը աշխարհաւեր պատերազմի արհաւիրքներէն ազատեց զիս ու գլխաւորահայրութեան հիւր-
ընկալ ծոցին մէջ բերաւ ծուարեց, ուրպէս
զի կարենամ ներկայ աշխատութեամբս
Վան — Վասպուրականի և ընդհանուր հա-
յրութեան վերջին դարաշրջանի յուշար-
ձանը կանգնել, զոնէ իբրեւ փանաքի
ատաղձ ժամանակակից պատմութեան հա-
մար» :

Երամեան վաթսուն տարուան պատկա-
ռելի շրջան մը բոլորած է — ի բնէ տա-
ղանդ մըն է ան, ընթերցումներու ունկնդրե-
լով կրցած է զրագէտի և ուսուցչի զրա-
կան մեծ պաշար մը շտեմարանել:

Ինչ որ զարմանալի է իր մէջ այդ յիշ-
շողութիւնն է: Կը սորվի, կը սորվեցնէ
ունկնդրելով: Միեւնոյն ատեն ան թէ
ազատամիտ է և թէ պահպանողական, այդ
ինչպէս կարելի է. հարկ է կարգաւ իր
«Յուշարձան»ի երկու հատորները որ ա-

Այն Անդրանիկին հաւասար յեղափոխական մըն է, և Պուրեան Պատուրիարքին ման

վերին աստիճանի խոհեմ և զգուշաւոր
անկեղծ հայրենասէր՝ ինչպէս Խրիմեան
Հայրիկ: Իբրեւ դաստիարակ հարկ է խո-
նարհիլ և Միա Կրէյս Քէմպլիի համաձայն
գալն ընդունիլ մեր հայ Բեստաւոցցին:

U.

Ինչպէս կը ձեւանայ Երամեանի այս
հոյակապ Յուշարձանը: Կ. Նաւասարդեան
գրի կ'առնէ կոյր դաստիարակ հեղինակ
Թելադրութիւնները: Հեղինակին ինքնա-
կենսագրութիւնն է այն՝ ուր բովանդակու-
է ժամանակակից դէմքերու եւ դէպքերու
ընդարձակ եւ մանրամասն պատմութիւնը:

Կ. Նաւասարդեան կը գրէ.

Կ. Նաւասարդեան կը գրէ.
«Արդարեւ հաճելի ժամանց մըն էր ինձ
համար, մարողջ երկու տարի, 1925-26
զրեթէ անընդհատաբար ամէն օր գլու
գլխի առանձնութեան մը մէջ գլխի ան
ինչ որ Պ. Երամեան տուն կու տար ան
բաղդատելիօրէն բաց ու պայծառ մոք
և անստգիւտ շարակարգութեամբ, լո
աշխարհ բերելով իր անարեւ ու մշտապ
շեր գոյութեան ալքերուն մէջ մթերու
խորհուրդներն ու ծանօթութիւնները,
կեանքին ու գործին ակնառու զրուագները,
իր բախտորոշ վայրկեանները, և մեր
զուարթ այլ յաճախ տխուր յիշատակները
յիշողութեան ապշեցուցիչ սրութեամբ
ճշտելով հին ժամանակակից անցքեր
թուականները, գործող դէմքերու անո
նեան ու դէպքերու վայրերը»:

Երկու վանեցի հեղինակներ, Հայկ Ե
մեան և Հ. Երամեան իրենց երկասիր
թեան նախաբանը կը սկսին Վան քաղա
ման քաղաքին պատմական նկարագրի
թեմով: Վանով վանեցիին շատ իրա
կը պարծի:

Տօգթ. Ռէյնոլտս՝ 1913ին, հաւաքեց
մը մէջ ի լոնտոն վանը կը պահածադրէ
նկարչագեղ նկարագրութեամբ և կը լինի
տովանէր թէ զժբախտութիւն պիտի լինի
էթէ զայն առանց տեսնելու մեռնէր, պէ
լինչ կը գրէր. « Նաբոլիէն աւելի պէ
է տեսնել անգամ մը վանը և ապա մ

նիլ»։ Ֆրանսական հիւպատոս Հանրի տը Սանֆոռ կը գրէր. «Վանը իր կլիմայով, տեսարաններով և բուսական առաւելու թիւններով նախընտրելի է քան Զուրիցե-րիա»։ Ռուս բանաստեղծ Սէրժէյ Գալա-փեցկի կը գրէր. «Երկնքում դրախտ, երկրի վրայ Վան... Եւ պէտք է տեսնել Վանը իր կործանման ամբողջ հոյակա-պութեամբ, համոզուելու որ այդ դրախտը չի կարող կրկին չը վերակենդանանալ»։ Իսկ «Վանայ լիճը աշխարհի լեռնային ամենագեղեցիկ լճերից մէկն է»։ Հոն կայ նաեւ Արճակու լիճը որ Օ աստիճանէն վար 20 աստիճանի կ'անցնի. սառի անապատ մը կը դառնայ, ձիաւոր հարսնետորներ այդ սառած լճին վրայէն անցնելով, սառը կը կոտրի և ամէնքն ալ լճին յատակը կ'իջնեն։

Վանեցի հայը ունի իր յատուկ գաւա-
ռաբարբառը. «ըստ Հ. Գարեգին Զարբհա-
նէլեանի և այլ բանասիրաց՝ Հայաստանի
բոլոր գաւառաբարբառներու մէջ համեմա-
տաբար ամենէն աւելի անվթար, յստակ
ու հարազատ հայկական նկարագիր մը
կ'ընծայէր՝ հաւասար Արարատեանին»:

Հեղինակը պատմական ակնարկ մը կը
ձգէ իր հայրենիքին վրայ: Պատմական
են բեւեռագիրը արձանագրութիւնները ու
լոնք կը պատկանին խալտեան թագաւո-
րութեանց, ըստ Մատթիա Գարագաշեանի՝
Վանայ բերդը կը կրէ Քուշեան հնագոյն
քաղաքակրթութեան հետքերը:

Քրիստոնէական թուականէն վեց դար առաջ՝ հոն յայտնուած է հնդեւրոպական Սյրմեն ցեղը, որ իսանուելով տեղացի նախահայերու, այսինքն Ուրարտացոց հետ՝ կը կազմեն հայ ազգը, ըստ բանասէր պատմիչ Մ. Մինասեանի՝ հայութիւնը խառնուրդ մըն է Հատեան բնիկ և Գիմեան բնան եկուոր ցեղերու:

Վանեցի հայը և քիւրտը ժամանակին
միացած մեծ ազդեցութիւն ունեցած են
թէ՛ երկրին և թէ՛ կառավարութեան վրայ:
Սակայն Համբարի դժոխսային թեւադրու-
թեամբ բարեկամական կապերը կը խզուին
և քիւրտը հայուն դահիճը կ'ըլլայ: Սյա

մասին շատ ձեռնհասօրէն կը պատմէր ու
կը գրէր բարեկամս Յակոբ Շահպաղ,
որուն ձեռագիր ազգագրական երկասիրու-
թիւններէն փոքր մասը միայն հրատարա-
կուած է. ան իր «Քիւրտօհայ պատմու-
թիւն» գրքին մէջ Ֆրլան կոչուած հայերուն
հետ քիւրտերու յարաբերութեանց մասին
կը գրէ.

«Մի տեսակ բարբարոսութիւն քրտերու կողմէ ի գործ կը դրուէր հայ Յիշաւներու դէմ՝ անարգանքի ու արհամարհանաց համար։ Յիշաւ եղածին կը ձգէին ձեռաց երկու թաթերու վրայ ու դարձնելով չորքոտանի անասուն, յարգով լեցուն էջի գլխին անցնելիք տոպրակը կը կախէին անոր գլխէն ու ամուր կապելէն յետոյ՝ երկաթէ մեխերով անոր կը խթէին իրեւ իշու ու կը կանչէին. «կէր, Յըւա»։ Յըւան հարուածները կրելով շունչը կը կտրուէր տոպրակին մէջ ու կը մեռնէր»։

մէջ ու կը մտնէր՝
վանի նահանգին մէջ հին օրերուն,
մասնաւոր շրջաքերութեան համար դրամ
կը կոխուէր, և հայերն էին դրամ կոխող-
ները, որոնք աղա տիտղոսը ունէին: Վա-
նեցիներու մէջ շատ յայտնի էին Յակոբ
աղաները մանաւանդ Կարօ և Սէֆէր, ծն-
դարու սկիզբները, որոնք կառավարութեան
շատ օգտակար ըլլալով, Պոլսոյ մէջ ի-
վարձատրութիւն կը ստանան ընդարձակ
գետին մը որ է ներկայիս խնդիր եղող
գետինը: Բէկ գիտեցմանատունը:

Ֆեբրա - Բանկալթիի գերեզմանատունը։
Պէտէրխան քիւրտ ցեղապետը Վանայ
հայերուն և ասորիներուն ղոթխային պա-
տուհասը եղած է, որուն դէմ Ճուլամերկ
նեստորականներն ընդվզելով, ահռելի
ջարդի ենթարկուած են, և ասորիներ
նահատակուած ազգակիցներու ականջներ
պարկերու մէջ լեցնելով, Բեզրուպու-
րի հայերն կը տանին։

Ներքուլա ձաբին կը տանին:
Վանայ նահանգին մէջ պատերազմէ
առաջ ութ միլիոն բնակիչ կը հաշուուէ
Եւստիան կը գրէ.

Հ. Երամեան կը գրէ:
«Դավէթնիւ 1660 թուականին, Հա
յաստանի մէջ իսլամական տարրը՝ ընդհա
նուր բնակչութեան հազիւ մէկ հինգերորդ
տոկոսը կը հաշուէր, ուրեմն չորս հի

գեղեցկակազմ, հետաքրքրական հատորը, ուր իր ինքնակենսագրութեան հետ իր նկարն ալ կայ:

Մարտիրոսի տաղերէն օրինակներ կան, հատ մը վենետիկ, ուրիշ մը ի վիեննա, և երրորդ մ'ալ իմ ձեռագրացս հաւաքածոյին՝ ժ. Դարու մէկ տաղարանին մէջ: 1929էն սկսելով՝ առանց զիտնալու որ Նաւասարդի մէջ արդէն 1923ին Հ. Պոտուրեան հրատարակած էր տաղերս՝ ես ալ իմ կողմէս հրատարակեցի այդ տաղերուն հինգ հատը իմ Նիշրեր Պոռփարաւա յոյ պատմութեան համար յօդուածաշարքի մէջ (Բազմավէպ 1929 էջ 283: 1930 էջ 114, 264): Իմ Տաղարանիս մէջ կը պակսի ի վերայ Պոռփարաւ տաղը: Բազդաւ տեղով հրատարակութիւնները, իմ օրինակս կը նախընտրեմ իր ճիշտ ընթերցումներուն համար: Օրինակ, Դաշիր երկցո՜ւ գործեալ չարիքն է տաղին Գ. տան Բ. տող, անորը ունի՜ Ետդի իմս Ետիսի (= ետիս գեադիս՝ պալարի համար խժապատ լաթ կամ թուղթ): Անդ Գ. տող՝ ան տապաղի, իմս րապախի (= պնակ), 14 տուն Բ. տող ան՝ Սանակի փողո՜ իմս գաւառի փողոն (= ժամացոյցի), թէեւ անդ 15 տան մէջ ան ալ ճիշտ ունի «Բզաւառի դրամն աւիսն» եւն.:

Հ. Պոտուրեան իններորդ տաղ մ'ալ կը հրատարակէ Մարտիրոս Ղըրմցիէ «Բերքոսած Գոյնատ Ս. Աստուածածնի կարմիր վաւերի Անկիւրիոյ»:

Կան նաեւ ուրիշ տաղեր Մարտիրոս Ղըրմցիէն իմ տաղարանիս մէջ որոնցմէ մին հայերէն է իսկ միւսները թուրքերէն, նոյնպէս զրուած Պուլկարահայ քաղաքներու իր այցելութեան ընթացքին: Անտարակոյս հոս ու հոն ուրիշներ ալ հետզհետէ մէջտեղ կ'ելլեն:

Կայ նաեւ անտիտղոս Մարտիրոս տաղասաց մըն ալ, զոր Հ. Պոտուրեան ալ կը յիշէ, սակայն, վստահօրէն կրնանք ըսել որ Մարտիրոս Ղըրմցիի հետ կապ չունի և պէտք չէ նոյնացնել:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԻ ՄԸ ԷՋԵՐԷՆ

ԳԵՂԵՑԻԿ՝ ԲԱՅՑ ԶԱՐ

Ի՞նչպէս գեղեցիկ է Աղեքսանդրիկ: Մագերն ոսկեգոյն Աշուկներ փայլուն, Կարմրագեղ, առոյգ Այտեր ունի գոյգ, Մանրիկ և աշխոյժ Անդամներ քնքուշ, Զըւարթ ու սիրուն Կայտէ օրն ի բուն... Սակայն ե՛կ ու տե՛ս Որ մայրն աղէկէզ Հէք մայրն է առած Երկիւղ ու կասկած, Որդեկին վըրայ

Երբ կը գուրգուրայ Հառաչանք կ'ելլեն Սըրտին խորերէն Հառաչ, ո՛հ, ի գուր, Եւ կու լայ տըխուր. Զի միակն իր յոյս Եւ աչքերուն լոյս Այս իր տեսքին քով՝ Դատարկ է հոգեով: Մըտքով գու՛ և բիրտ Զարն այն չունի սիրտ: Արդ եթէ չունի Զիրք մը պիտանի, Գեղեցկութենէն Ի՞նչ օգուտ իրեն:

ՏԳԵՂ՝ ԲԱՅՑ ԱՆՄԵՂ

Օննիկ ոչ ունի Երեսներ վարդի, Ոսկեգոյն մագեր Կամ փայլուն աչքեր, Ո՛չ մանր ու աշխոյժ Անդամներ քնքուշ, Բայց ունի զգացմանց Սըրտիկ մեծագանձ, Հոգի մը մատաղ, Պաշտելի, չըքնաղ, Եւ միտքն ամէն օր Կ'առնէ փայլ ու շնորհ... Կարծես թէ երկնից Հրէշտակ մ'է ամբիժ Զոր բարին Աստուած Հիւր է մեզ զրկած: Ո՛հ, կ'ուզէի գէթ Մի անգամ իր հետ Գըտնըւելով տուն՝ Տեսնել ցընծութիւն Մօրն որ անուշիկ Տալով համբուրիկ, Կ'ըսէ. «Գու իմ յոյս Եւ աչքերուս լոյս, Ծընունդ աննըման, Որդեակ իմ և սէր, Ապրիս բիւր օրեր»:

Հ. Ք. ՔՈՂՄԱՇԱՆ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ՏՐՈՒԱՄ

ԲԱՐԻՁԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

4 Փետրուարի 1932, Համալսարանական Թաղին մէջ

Մեծ յանդգնութիւն կրնայ համարուիլ հայ երաժշտութեան պատմութիւնն ընել խօսակցութեան մը մէջ. բայց պիտի ներուի Քրանսացի երաժշտագէտի մը որ նպատակ ունի ցոյց տալ հայերու՝ արուեստի այն ճշմարիտ գեղեցկութիւնները զորս կը գտնէ ան իրենց աւանդական երգերուն և ազգային երաժշտութեան մէջ:

Ինչ որ կ'ըսէ հոս բանախօսը, կ'ըսէ անշուշտ հիմնուելով անձնական դիտողութիւններու վրայ. բայց ինչ որ այս երաժշտութեան պատմութեան կը վերաբերի՝ պատիւ կը համարի ըսելու որ կը պարտի զանոնք ողբացեալ և ամենասիրելի բարեկամի մը՝ Pierre Aubryի գեղեցիկ ուսումնասիրութիւններուն և ուրիշ հին ու նոր հրատարակութիւններու, որոնք յետոյ համառօտիւ պիտի նշանակուին:

Բայց պատշաճ է նաեւ որ, անոր գեղեցկութիւններուն անգիտակ արեւմտեան ունկնդիրներուս, ներկայացնեմ թէ ինչ է հայկական երգը՝ զնելով զայն իր շրջանակին, իր ծննդավայրին, իր պատմական աղբիւրներուն մէջ:

Հայաստան և իր ժողովուրդը, աշխարհագրութեան, ցեղաբանութեան և պատմութեան մէջ արժանաւոր նիւթ կը կազմեն ամէն տեսակ դիտողութեանց:

Կովկասի ստորին ճիւղաւորութեանց մէջ, Սեւ Ծովու հարաւէն մինչեւ Կասպի մինչեւ Սիւրիոյ և Միջագետքի հիւսիսա-կողմը տարածուող, լեռնոտ և հովիտ

քամակներով, ուր բարեբեր դաշտեր շրջանակուած են լեռներու ընդհատեալ շղթաներով, այս ընդարձակ նրկիրն՝ իր մէջ կազմուող ժողովուրդին վրայ դրոշմեց իր նկարագիրը: Հրատապ ամառներ կը յաշորդեն հոն խստաշունչ ձմեռներուն. բնութեան գեղեցկութիւնները՝ որ հարաւի երկիրները կը յիշեցնեն, յունուարի մէջ կը ծածկուին թանձր ձիւնով:

Այսպէս Երեւանի ընդարձակ դաշտը, ուր կը կանգնի Էջմիածնի ականաւոր մեշատանը, աթոռ՝ հայ կրօնական գաղափարներուն, անսահմանութեան տպաւորութիւնը կը թողու, ետեւն ունենալով Սյրբարաթի հսկայ ստուերագիծը, ուր սրբազան աւանդութեան մը համեմատ հանգչեցաւ Նոյ նահապետ՝ երբ տապանը հանգչեցաւ հինաւուրց ջրհեղեղէն: Ուրեմն փրկուեցաւ հինաւուրց ջրհեղեղէն: Ուրեմն անաշինն եղաւ այս դաշտը ուր խաղողը մշակուեցաւ մարդոց վայելքին և կորուստին համար:

Հայերը, ասիական ժողովուրդ մ'ըլլալով, հնդեւրոպական բեղուն ցեղին մէկ կարեւոր ճիւղը կը կազմեն. անցելոյն մէջ իրեն արտայայտիչ և տեղական արուեստի մը յստակ տեսութիւնը:

Այս արուեստին մէջ կը գտնենք այդ, զանազան փոխառութիւններ, և սակայն ոչ

1. Սարգիս Խաչատուրեանի գեղեցիկ նկարները պատկասելի տեսիլը կու տան այդ վեհաշուք երկրին: